

הישראלים החדשים

נתן אודנהיימר

מאז '67, הפלסטינים תושבי ירושלים סירבו להתאזרח בישראל וראו במימוש אפשרות זו בגידה בזהותם הלאומית. אבל בשני העשורים האחרונים מתגברת המגמה של פלסטינים ירושלמים המבקשים להתאזרח. הרשויות הישראליות, מצידן, מערימות קשיים על ההליך על מנת לבלום את גל ההתאזרחות. נכון להיום, ההתאזרחות נעשית בעיקר משיקולים אישיים פרגמטיים, והמתאזרחים הם מיעוט. אך אם המגמה תימשך, היא עשויה לבשר על שלב חדש במאבק הפלסטיני לשוויון

יוני 2024

עקבות המלחמה בעזה, ולראשונה זה כעשור וחצי, השיח הציבורי המקומי והבינלאומי דן באפשרויות שונות לעתיד המדינה של הישראלים והפלסטינים. הממשל האמריקאי מקדם במשנה מרץ את פתרון שתי המדינות, ואילו ממשלת ישראל והרשות הפלסטינית ממאנות לשוב ולאמץ את החזון הלא ממומש משנות התשעים. דווקא מפני שהתהליך המדיני היה קפוא במשך שנים רבות כל כך, התפתחו תהליכים חברתיים שמראים כי הפרדה בין העמים איננה בהכרח הפתרון היחיד. יתרה מזו, אפשר לראות כי למרות איתנותה של הזהות הלאומית הפלסטינית, בתנאים מסוימים היו פלסטינים רבים מוכנים להתאזרח בישראל גם אם משמעות הדבר ויתור על מאבק לאומי להקמת מדינה.

שאלת נכונותם של פלסטינים להפוך לאזרחים ישראלים איננה תיאורטית בלבד. בשנים האחרונות, מספרים הולכים וגדלים של מקדסים - פלסטינים-ירושלמים - בוחרים לממש את זכותם להתאזרח בישראל. מאז כיבוש מזרח ירושלים במלחמת 1967 ועד תחילת שנות האלפיים, רק פלסטינים-ירושלמים בודדים - לרוב פחות מעשרה בשנה - ביקשו להתאזרח, ועשו זאת בהיחבא. התאזרחות בישראל נחשבה כבגידה בעם ובערכי הלאומיות הפלסטינית וכהפרת חוקי האסלאם. אך בשנים האחרונות מתחולל שינוי אדיר: המוסכמה החברתית שלפיה יש להימנע מאזרחות ישראלית הולכת ומתפוררת. בין השנים 2005 ל-2022 ביקשו כארבעים אלף מקדסים להתאזרח בישראל, וישראל אישרה - לאחר תהליך ארוך וממושך - לכמעט 15 אלף מתוכם להישבע אמונים לדגל ישראל ולמגילת העצמאות ולהפוך לאזרחים.

השינוי הזה מתרחש על רקע מציאות פרדוקסלית, שחלק מהמקדסים מכנים אותה בשם "סכיזופרניה חברתית". מצד אחד המקדסים חיים תחת כיבוש, המתבטא בהיעדר השקעה, מעצרי הפחדה, חוסר בתכנון ובנייה וגיבוי מיזמי התנחלויות; מצד שני הם תושבי ישראל, מקבלים מהמדינה שירותים כגון רווחה ובריאות, ולאחרונה משתלבים יותר ויותר בשוק התעסוקה. דווקא בגלל שהמקדסים חיים תחת כיבוש, להתפוררות המוסכמה החברתית המתנגדת להתאזרחות יש משמעויות אישיות, וציבוריות דרמטיות, שכן הבחירה להתאזרח מעמתת אותם עם תפיסותיהם הלאומיות ומעלה שאלות של נאמנות ללאומיות הפלסטינית ולרשות הפלסטינית ועל יחסם לכובש הישראלי. מבחינתה של ישראל, התאזרחותם מערערת את מבנה הכיבוש הישראלי, הנשען על הפרדה במעמד החוקי בין פלסטינים אזרחי ישראל, המכונים "ערביי 48", ובין פלסטינים שחיים בגדה המערבית או בעזה תחת שליטה ישראלית מאז 1967, אך אינם אזרחים - מי שמכונים "ערביי 67".

בירושלים חיים כיום כ-350-400 אלף מקדסים שמשתייכים למעין קטגוריית ביניים בין ערביי 67 לערביי 48: הם תושבי ישראל ונושאים תעודת זהות כחולה, אבל הם מחוסרי אזרחות. מתוקף מעמדם כתושבים הם זכאים להגיש בקשה להתאזרח. אם שיעור ניכר מהם אכן יהפכו לישראלים, הדבר ישפיע קלות על המאזן הדמוגרפי במדינה, אך חשוב מכך, זה יהיה תקדים תפיסתי להתאזרחות המונית בישראל ויחליש את תביעת הרשות הפלסטינית לזכות על העיר, ובעיני רבים - גם על זכותם של הפלסטינים למדינה.

אם כן, מגמת ההתאזרחות היא פרצה בגבול המרחבי והסימבולי שהמעמד החוקי והאזרחות מציבים בפני המקדסים, גבול שגם לישראל וגם לרשות מן ההכרח לשמרו. כעת, לאור מגמה זו, יש לראות אם קריסתו של האיסור החברתי על ההתאזרחות תוביל גם לשינוי תפיסתי ולשחיקת איסורים חברתיים אחרים, למשל כאלה המונעים הצבעה בבחירות המקומיות למועצת וראשות העיר.

אלה שאלות שצריכות ללוות לא רק את מי שהעיר טבור עולמו, שכן לנעשה בירושלים יש השפעה ענפה בשל מעמדה הלאומי והדתי. ואכן, בשנים האחרונות מתפתח מחקר של מגוון תהליכי שינוי במזרח ירושלים. התפיסה הרווחת כיום היא שמקדסים מתאזרחים מסיבות פרקטיות בלבד. אבל תפיסה זו מתעלמת מהמשמעויות החברתיות, הזהותיות והפוליטיות העמוקות של המגמה הזאת. אני טוען כי אמנם המוטיבציה להתאזרח נובעת בעיקר מסיבות פרגמטיות כגון רצון להחזיק בדרכון ולשמור על זכויות שעלולות להיפגע במעמד של תושבות, אך להתאזרחות יש גם השלכות זהותיות; מקדסים המתאזרחים בישראל מקווים להגדיר כך מחדש את מעמדם ולשנות את מיקומם בהיררכיה החברתית במדינה. במילים אחרות, מקדסים שמתאזרחים מבקשים להפוך לישראלים - לא ליהודים-ישראלים, אלא לפלסטינים בעלי אזרחות ישראלית, כמו ערביי 48. האם התהליכים הללו עשויים ללמד גם על מגמות בקרב ציבורים פלסטיניים נוספים?

היקף התופעה

ב־2017 התפרסם ספרו של אמנון רמון **תושבים לא אזרחים**, אשר הציג מחקר רחב היקף על מעמדם החוקי של המקדסים. רמון קבע כי מגמת ההתאזרחות אמנם הולכת ומתרחבת, אך "אין מדובר במסות גדולות".^[1] מאליה עולה השאלה: מהן "מסות גדולות"?

בבואם להעריך את היקף התופעה, רמון וחוקרים רבים אחרים הדגישו את מספר המתאזרחים. כיום עומד שיעור המתאזרחים מבין המקדסים על כחמישה אחוזים, שהם כמעט 19 אלף איש ואישה שהתאזרחו בישראל מאז 1967.^[2] שמונים אחוזים מתוכם, כמעט 15 אלף איש, התאזרחו בשנים 2020-2022. אולם יש להתחשב בנתון נוסף, והוא מספר המבקשים להתאזרח. בעשרים השנים האחרונות, כארבעים אלף מקדסים הגישו בקשה להתאזרח בישראל - כ-11 אחוזים מאוכלוסיית מזרח ירושלים.^[3]

מרכיב נוסף שעלינו להתחשב בו הוא השפעת משרד הפנים על כמות הבקשות. כדי להגיש בקשה יש לקבוע פגישה אישית בלשכת משרד הפנים, דרישה שמוסתתת את מספר הבקשות. זמן ההמתנה הארוך לפגישה המיוחלת - לעיתים אף יותר משנה - מרפה את ידיהם של המבקשים להתאזרח, והדבר מצמצם את מספר הבקשות המוגשות בפועל. גם אם כבר נקבע תור, רבים יחמיצו אותו בשל משך ההמתנה ובלי שיהיה לכך כל תיעוד. ספרות המחקר העוסקת בבירוקרטיה מלמדת שכאשר פעולה כרוכה בנטל מנהלי כבד, רבים יוותרו עליה, ובמקרה זה לא ינסו לממש את זכותם. בהתחשב בכל אלה, אפשר להסיק שייתכן מאוד כי שיעור המקדסים השואפים להתאזרח, או לפחות שקלו זאת בחיוב, גדול מ-11 אחוזים מאוכלוסיית מזרח ירושלים. לשון אחר, מדובר במסות גדולות.

מיתוס ההתנגדות

במבט היסטורי על התפתחות היחס של המקדסים לאזרחות הישראלית מאז 1967 ועד היום, אפשר לראות את גודל השינוי. התפיסה המקובלת בירושלים היא שהציבור הפלסטיני במזרח העיר מתנגד להתאזרחות בישראל, ויש אפילו שיאמרו שהמקדסים "סירבו" להתאזרח ומכך אפשר להבין בטעות שנדרשו לעשות זאת. תפיסה זו נעוצה בתגובות הפלסטיניות לכיבוש ירושלים ב-1967, אך כפי שנראה, היא איננה מדויקת. רמון מתאר בספרו כיצד בדיונים הממשלתיים בנוגע לסיפוח מזרח ירושלים, שהחלו ב-11 ביוני, מייד לאחר המלחמה, אמר שר השיכון מרדכי בנטוב כי אם ירושלים תסופח יהיו תושביה לאזרחים ישראלים, משום שאחרת תיווצר אפליה. בתגובה ענה השר בלי תיק מנחם בגין: "עד שנחליט, שיהיו רזידנטס [תושבים]". את הגישה הזאת אימץ שר המשפטים יעקב שמשון שפירא, שקבע כי המקדסים יהיו תושבי קבע ולא אזרחים, וכתושבים יוכלו לבחור לעירייה אך לא להיבחר אליה. שאלת מעמדם החוקי של הפלסטינים בכלל והמקדסים בפרט העסיקה את הציבור הישראלי ונדונה בעיתונים ובאירועים פומביים. בשנה שלאחר המלחמה התייחס שפירא לנושא כמה פעמים ואמר כי המקדסים אמנם לא יהפכו אוטומטית לאזרחים, אך הם "זכאים לקבל אזרחות המדינה", ואם יפנו אליו "יקבלו את מלוא העזרה", אף כי "לפי שעה, הם לא עשו זאת, אך הזכות לכך שמורה להם".^[4]

הציבור הפלסטיני אכן לא פנה לשפירא. אחרי המלחמה הצליחה ממשלת ישראל לשלב את המקדסים בקלות יחסית מבחינה תעסוקתית ובירוקרטית במערכות השלטון הישראלי, אך כאשר ניסתה להכפיף את בתי הספר הממשלתיים הירדניים למערכת החינוך הישראלית היא נתקלה בהתנגדות עזה מן הצד הפלסטיני - הורים, מורים והמנהיגות המקומית טענו כי אין לאפשר למדינת ישראל השפעה על זהות הצעירים דרך בתי הספר. עם השנים, ההתנגדות בבתי הספר התגבשה לכדי סמל חשוב במאבק הפלסטיני בירושלים נגד הכרה בכיבוש הישראלי, ומתחה גבול בין תחומים שבהם מקובל לקבל את הריבונות של ישראל ובין כאלה שלא: מקובל היה לשלם מיסים ולעבוד במוסדות ישראליים, אפילו במוסדות רשמיים,

אבל חינוך והתאזרחות בישראל נתפסו כגורמים שעשויים להשפיע על הזהות ולכן אסורים. ואכן, בשנים הראשונות הביקוש להתאזרחות היה מועט ביותר: חמישה מקדסים התאזרחו ב־1968, תריסר ב־1969, 48 ב־1970, ובסך הכול 416 אנשים התאזרחו בעשור שלאחר המלחמה.^[5]

מעבר למשמעות הפוליטית, עד 1988 הייתה להימנעות מהתאזרחות גם סיבה פרגמטית: בקשת התאזרחות דרשה ויתור על האזרחות הירדנית, שהקנתה את האפשרות לבקר במדינות ערב. אך ב־1988, לאחר קצת יותר מחצי שנה של התקוממות עממית בגדה המערבית ובירושלים, החליט מלך ירדן לוותר על התביעות הירדניות בשטחים אלו, וברגע אחד נושלו 750 אלף פלסטינים ממעמדם בירדן ונותרו ללא אזרחות. אף על פי כן, גם בשנות התשעים לא נרשמה עלייה משמעותית במספר המתאזרחים בעיר, לאור הצלחות התנועה הלאומית הפלסטינית והתקווה כי עד מהרה תקום מדינה פלסטינית.

סביר להניח שגם באותן שנים המשיכה סוגיית האזרחות לעלות בשיח הפנים־פלסטיני, שכן מאמצע שנות התשעים, ההנהגה הלאומית הפלסטינית בירושלים וההנהגה הדתית גינו פומבית את ההתאזרחות והוקיעו אותה כבגידה. ב־1996 פרסמה הרשות הפלסטינית פְּתוּא בגנות ההתאזרחות. כעבור שנתיים פסק המופתי של ירושלים, עכרמה צָפְרִי, שהתאזרחות בישראל אסורה הלכתית, וניסח את טיעוני הנגד באופן שמהדהד עד היום בשיח הציבורי. צברי צייר את ההתאזרחות כבחירת צד במלחמת הדת ההיסטורית בין האסלאם ללא־מאמינים, וטען כי התאזרחות מגדילה את מספר הישראלים ולכן מחזקת את תביעת המדינה על ירושלים ועל הארץ. עם זאת, הוא פתח בכל זאת חרך צר בשערי משרד הפנים באומרו כי אם לא תהיה ברירה אחרת, ייתכן שיהיה מותר לפלסטינים לרכוש אזרחות ישראלית, אך צעד שכזה צריך להיות עניין טכני בלבד ולא המרת זהות.

סקירת התעצבות מעמדם החוקי של המקדסים בישראל מראה כי אמנם נוצר נרטיב פלסטיני של התנגדות לאזרחות, אך המקדסים מעולם לא נדרשו להתנגד באופן פעיל לאזרחים - בניגוד לנושא השתלטותו של משרד החינוך הישראלי על בתי הספר, למשל, שלגביו היה כאמור מאבק פעיל ואפקטיבי. יהיה נכון יותר להתייחס לאי־ההתאזרחות כאל שיווי משקל: ישראל לא רצתה שהמקדסים יתאזרחו, והמקדסים לא דרשו זאת. ההתנגדות הפלסטינית לאזרחות איננה מול ישראל, אלא מול מקדסים שרצו להתאזרח.

ישראלִיזציה והתאזרחות שכנגד

בעקבות בניית גדר ההפרדה והתערעורת התקווה למדינה פלסטינית, ולמרות האפליה הממסדית העקבית, החליטו לא מעט מקדסים לנסות את מזלם במערב העיר. מי שיבקר היום בירושלים לאחר תקופה ממושכת של היעדרות יגלה עיר מעורבת הרבה יותר מזו שעזב. בקניון מלחה, למשל, לקוחות וזבנים ערבים רבים, וסניף גולדה במתחם הקניות שבשדרות ממילא הוא מקום מפגש לסטודנטיות פלסטיניות שחלקן לומדות באוניברסיטה העברית בקמפוס עיסאווייה, כלומר הר הצופים. אלו סממנים של תהליך איטי אך מהותי שמתחולל בעיר, תהליך שכינויו הטעון הוא "ישראלִיזציה". בשיח הפלסטיני, המושגים אֶסְרָלָה ותְהַיִד, שאפשר לתרגמם כ"ישראלִיזציה וייחוד, מתארים מדיניות ופעולות מכוונות של ישראל שמטרתן לעקור את העם הערבי מהארץ או לעקר אותו מזהותו הפלסטינית. ישראלים רבים

מייחסים לישראלזיציה משמעות חיובית, והיא נתפסת כמה שמייצג תהליך השלמה של הפלסטינים במזרח ירושלים עם מציאות הריבונות הישראלית. מדינת ישראל מעודדת תהליכים אלו דרך תוכניות חינוך וקידום שילוב בתעסוקה, בעיקר מתוך תפיסה ביטחונית המבקשת לשפר את תנאי החיים כדי למתן את ההתנגדות האלימה לכיבוש. אולם בה בעת, היא אינה מעודדת את הביטוי המובהק ביותר של הישראלזיציה - התאזרחות.

אך דווקא מדיניות ישראלית זו היא שיצרה נסיבות פרגמטיות שדחפו מקדסים להתאזרח. המקדסים חרדים מפני אפשרות גירושם מהעיר ומפני שלילת תושבותם, שתביא עימה גם שלילת זכויות כגון ביטוח לאומי ושירותי בריאות. אזרחות מקנה להם מעמד בטוח יותר בעיר ומאפשרת להם לחיות ולקנות נכסים בערי הגדה, מחוץ לירושלים היקרה, בלי לחשוש שיאבדו את זכויותיהם בישראל. עם אזרחות ישראלית קל יותר להתקבל למשרות מסוימות, והיא אף מזכה את האזרח בדרכון המאפשר לו לנסוע לחו"ל בנוחות. בשנות התשעים, הליך קבלת האזרחות היה קל יחסית ומהיר; אך כאשר מספר הבקשות גדל, החל משרד הפנים להערים קשיים על המבקשים כדי למתן את קצב ההתאזרחויות. רוב הבקשות מסורבות בתואנה שהמבקשים אינם חיים בגבולות המוניציפליים של ירושלים, או בלשון משרד הפנים - בשל "אי הוכחת מרכז חיים והיעדר השתקעות". משרד הפנים מסרב גם לבקשותיהם של מי שיש להם עבר פלילי או שאפשר לקשור אליהם מידע מודיעיני. לפעמים מספיקה גם קרבת משפחה רחוקה או היכרות שטחית עם אדם שהואשם בעבירה ביטחונית כדי לפסול בקשה.

כדי להתמודד עם הנטל הבירוקרטי, מקדסים פונים לערכאות משפטיות. בעשר השנים האחרונות, בזכות שיתוף פעולה של מקדסים ועורכי דין יהודים ישראלים, בית המשפט ומבקר המדינה נזפו ברשות האוכלוסין כמה פעמים על חוסר טיפול בהליכי אזרחות ועל עיכוב בקשות. אפשר להסיק מכך שתי מסקנות. האחת היא שישראל אמנם מעוניינת בישראלזיציה של מזרח ירושלים, אך רק בכזאת הכוללת השלמה עם הריבונות הישראלית; היא מעוניינת בהשתלבות כלכלית, אך לא בשוויון במעמד החוקי. המסקנה השנייה היא שמגמת ההתאזרחות פורחת על אף המדיניות הישראלית, בעקבות פעולותיהם של מקדסים, כיחידים וללא תמיכה מוסדית.

השיח הפלסטיני הציבורי על האזרחות

הדיון הציבורי, הן בצד הפלסטיני הן בצד הישראלי, לגבי הגידול במספר המתאזרחים החל רק ב-2012. הסנונית הראשונה שבישרה את הדיון הייתה מאמר קצר במגזין הישראלי-פלסטיני 972, הרואה אור באנגלית. הכותבת, רימאן ברכאת, טענה כי הצמיחה במספר המקדסים המתאזרחים היא כביכול תוצאה של אסטרטגיה ישראלית מכוונת, וביקרה את אוזלת היד של הרשות הפלסטינית בנושא. ב-2013 פרסם ניר חסון בהארץ כתבה ובה נתונים על עלייה חסרת תקדים במספר המתאזרחים; דבריו עוררו תגובות רבות בעיתונות הערבית וברשתות החברתיות. חאתם עבד אלקאדר, שהחזיק בתיק ירושלים בפת"ח באותה תקופה, אישר בריאיון ל**אלקודס אלערבי** את נתוני ההתאזרחות שפורסמו בהארץ והפנה אצבע מאשימה כלפי הרשות הפלסטינית, שאינה ממלאת את תפקידה בירושלים, וכלפי העולם הערבי והמוסלמי שהזניחו את הפלסטינים. מאז התרדד השיח הפלסטיני בעיתונות ובטלוויזיה והפך שטחי, והטענה הרווחת בו היא שהגידול הזה מקורו במזימה ישראלית לפתות מקדסים להיכנע לתכתיבים

הישראלים. ואמנם ב-2019, במאמר מקיף על הנושא באתר **מתראס**, טענה העיתונאית הפלסטינית הנאדי קוואסמי שרדידות השיח הציבורי סביב ההתאזרחות והתפיסה המוטעית כאילו ישראל מעודדת את ההתאזרחות פוגעות ביכולת לתת מענה אמיתי לתופעה מנקודת מבט לאומית פלסטינית.

אך בשעה שבעיתונות וברשתות החברתיות הטאבו נגד ההתאזרחות מכתוב את השיח, במרחבים רבים האיסור החברתי התפוגג לחלוטין. יותר ויותר מקדסים מספרים שהנושא נדון באירועים חברתיים ובמקומות העבודה, וכי המחיר החברתי שנכרך בו בעבר כמעט נמוג. הם מתארים תחושת הפתעה לאור האדישות שבה מתקבלת בסופו של דבר בחירתם בקרב המשפחה הקרובה, ומספרים כי התגובות ברובן המכריע אינן שליליות, וכי קרובי משפחה דווקא פונים אליהם כדי להתייעץ לגבי תהליך ההתאזרחות. אם בעבר היו מי שהוקעו על ידי שכניהם לאחר שהתאזרחו, הרי כעת יש גם מקדסים שהתאזרחו - או נמצאים בתהליכי ההתאזרחות - ומספרים על כך באופן גלוי, אף שהם מזדהים כלאומנים פלסטינים. במילים אחרות, השיח הפתוח יחסית בנושא אין משמעו שאין מתנגדים להתאזרחות בישראל, אך היחס לסוגיה בהחלט עבר שינוי משמעותי - מהסתרה מוחלטת לדיון כמעט לגיטימי.

כמעט לגיטימי, שכן יש עדיין מי שנאלצים להסתיר את ההתאזרחותם מהוריהם ומתקשים למצוא בני שיח ושותפים ללבטיהם. גם המצדדים בהתאזרחות נזהרים מלדבר על הנושא במעגלים פומביים בלתי מבוקרים, למשל ברשתות חברתיות, מחשש להשתלחויות פומביות, חרמות או פגיעה בעסק המשפחתי. מתאזרחים רבים חווים תסכול מהצביעות הנלווית לשיח סביב הנושא; לעיתים קרובות, מי שמצדדים בהתאזרחות בחדרים סגורים ישתלחו במתאזרחים בפומבי.

לקו הגבול בשיח על ההתאזרחות יש השלכות עמוקות. כל עוד הדיון אינו פומבי, המגמה היא של ההתאזרחות אינדיווידואלית המשרתת את הצרכים האישיים הנפרדים של המתאזרח. ואכן, למרות הבדלים בין המקדסים, רובם רואים בהתאזרחות מעשה אישי שנעשה ללא תמיכה, ואינם חשים שהם חלק ממגמה רחבה יותר. גם אלה שחשים כי ההתאזרחותם משרתת מטרה קולקטיבית לאומית-פלסטינית תופסים את מעשיהם כפעולה של יחידים ולא ככזאת של תנועה שחותרת להשפעה. במילים אחרות, גבולות השיח הפלסטיני כיום אינם מאפשרים למגמה להתפתח לכדי פעולה מאורגנת עם תפיסה מגובשת ומטרות פוליטיות.

מעמד ושייכות: מערביי '67 לערביי '48

על פי הגישה הפלסטינית שהייתה מקובלת כמעט ללא עוררין מאז כיבוש ירושלים, מי שמתאזרח הוא בוגד, "ח'רבאן", כלומר מקולקל, שכן ההתאזרחות כוללת בתוכה מרכיב של ויתור על הזהות והמטרה הפלסטינית ואפילו יציאה מהכלל הפלסטיני. לכן מי שבכל זאת מתאזרח צריך להסביר את הבחירה שלו פעמיים - לעצמו ולסביבה. את הסתירה בין הזהות הפלסטינית לאזרחות הישראלית מנסים מקדסים ליישב בארבע גישות המתקיימות זו לצד זו. הראשונה, והנפוצה ביותר, היא הגישה המצדיקה את ההתאזרחות בשל צורך שלרוב מנוסח כקיומי. הגישה השנייה מגמדת את מעמד האזרחות ומתארת את ההתאזרחות כהליך בירוקרטי חסר משמעות הנובע מטעמים פרקטיים. השלישית רואה בהתאזרחות אקט המשרת את האינטרס הלאומי פלסטיני באמצעות ההשפעה הפוליטית על המערכת הדמוקרטית

הישראלית. ולבסוף, הגישה הרביעית כופרת בשאלה עצמה ורואה באזרחות זכות מולדת שאינה מצריכה צידוק נוסף. שתי הגישות הראשונות משמרות את התפיסה המזרח-ירושלמית המקובלת, אך שתי הגישות האחרות מבטאות התפתחות ותפיסה חדשות יחסית, והן מאתגרות את התפיסה הישנה ומצביעות על קיומו של פער דורי ביחס לסוגית ההתאזרחות.

תהליך ההתאזרחות מעלה אצל המתאזרחים סוגיות של זהות מעמדית, והם נדרשים לשקול מחדש את תחושות השייכות שלהם לרשות הפלסטינית ולמדינת ישראל. את שאלת המעמד והשייכות של המקדסים המתאזרחים אפשר לבחון בעקיפין דרך יחסם המשתנה כלפי ערביי '48.

נושא התעסוקה הוא ציר מרכזי ביחסים בין המקדסים לערביי '48. היסטורית, ערביי '48 המהגרים לירושלים מתחרים עם המקדסים על משאבים. הפערים הכלכליים ביניהם יצרו אצל המקדסים מתחים ולעיתים אפילו איבה כלפי ה"צפוניים", שאישו משרות ברשויות ממשלתיות והיו למעין מתווכים בין הציבור למדינה. לא פעם אף הופנו כלפיהם טענות בדבר שחיתות ואפליה. מקדסים רבים מציינים כי יחסיהם עם פלסטינים אזרחי ישראל היו מהותיים לגיבוש הבנה לגבי מעמדם הנוכחי והביאו אותם לרצות לשפרו. במקרים רבים, הגורם המניע את תהליך ההתאזרחות הוא קנאה במעמדם של בעלי האזרחות.

בה בעת, המודעות בקרב המקדסים לקשייהם של הפלסטינים אזרחי ישראל מקהה במעט חלק מהקונפליקטים הנלווים לתהליך ההתאזרחות. למשל, אחד החששות העיקריים שהישראלים מציגים מעלה בקרב מקדסים היא שמי שילמד במוסדות ישראליים, יתאזרח או יתקרב לחברה הישראלית - יהפוך ל"מקולקל", כלומר יעבור צד. אך בשני העשורים האחרונים גוברת אצלם ההבנה שפלסטינים אזרחי ישראל חיים במעמד נחות, ושיכולתם להיאבק מאבקים פוליטיים מוגבלת. דור ההורים, מי שנולדו קודם ל-1980 לערך, מאמין עדיין כי התאזרחות תגרור בהכרח מחיקה של הזהות הפלסטינית ואימוץ זהות ישראלית, אך דור הבנים מבין שהתאזרחות לא תשווה את מעמדם לזה של היהודים אלא לזה של ערביי '48. לשיטתם, העובדה שגם ערביי '48 משלמים מחירים כואבים בשל הפלסטיניות שלהם, וגם הם קורבנות של מערכת גזענית, מבטיחה במידה רבה שאכן יוכלו לשמור על זהותם הלאומית. כפי שתיאר זאת אחד המקדסים, "הגזענות הישראלית היא רשת הביטחון של הזהות הפלסטינית בחברה הישראלית".

לקראת השתתפות בפוליטיקה הישראלית?

חלק ניכר מהמקדסים, בעיקר צעירים, אכן מרגישים נוח יותר עם זהותם הפלסטינית במרחב הציבורי הישראלי בזכות האזרחות. הם משתלבים בכלכלה ומתקדמים חברתית. בהקשר זה יש לשאול אם התהליכים הללו יובילו לגיבוש כוח פוליטי בקרב המקדסים, באופן עצמאי או בחבירה למפלגות המייצגות את ערביי '48.

רוב המקדסים מעוניינים להצביע בבחירות לעיריית ירושלים, זכות שנתונה לכל תושבי העיר גם אם אינם אזרחים. לקראת הבחירות לרשויות המקומיות בשנת 2018 פרסם המרכז הפלסטיני לדעת קהל מחקר שתוצאותיו היו חד-משמעיות: 60 אחוזים מתושבי מזרח ירושלים תמכו בהשתתפות בבחירות, ורק 13 אחוזים התנגדו לה. למרות זאת, שיעורי ההצבעה היו נמוכים מאוד. כדי להסביר את הפער בין הרצון להצביע ובין ההימנעות מהצבעה בפועל, יש לבחון את ניסיונות העבר של מקדסים שניסו להוביל שינוי דרך המערכת הפוליטית המקומית.^[6]

הראשון שניסה לשבור את מחסום אי-ההצבעה כבר בסוף שנות השמונים היה חנא סניורה. סניורה, רוקח שניהל בית מרקחת משפחתי, הפך דמות ציבורית כאשר מונה למנהל העיתון היומי **אלפג'ר** שיצא לאור במזרח ירושלים. ברבות הימים היה למעין נציג בלתי רשמי של אש"ף בעיר: הוא ניהל קשרים עם לא מעט פוליטיקאים ישראלים ובהם אבא אבן ושולמית אלוני, ונפגש עם מרגרט תאצ'ר ושרי חוץ אירופיים. למרות כל זאת, ואולי דווקא בשל כך, כשהכריז כי הוא מעוניין להתמודד בבחירות למועצת העיר ירושלים נתקל בהתנגדות עזה מצד תושבי מזרח העיר, והם אף שרפו את רכבו - פעמיים - בניסיון לשכנע אותו לוותר על מועמדותו. גם מהצד הישראלי הוא לא קיבל תמיכה. כשהכריז על כוונתו להציג מועמדות בבחירות, חברי כנסת ישראלים ביקשו לחוקק חוק שיחייב חברי מועצה נבחרים להישבע אמונים למדינת ישראל. בסופו של דבר, סניורה משך את מועמדותו.

בתחילת שנות התשעים ניסתה קבוצת פעילים ישראלים ופלסטינים לקדם רשימה משותפת ואפילו שלחה משלחת לתוניס כדי לקבל את ברכתם של יאסר ערפאת ומועצת אש"ף, אך סורבה והיוזמה התפוגגה. ב-1998 תושב בית צפאפא בשם מוסא עליאן התמודד בבחירות למועצת העיר ולדברי פעילים מקומיים אף הצליח לגייס תמיכה רבה, אך בימים שלפני הבחירות ניהלה הרשות הפלסטינית קמפיין הפחדה נגד מי שיצביע בבחירות, ורשימתו התרסקה. ב-2018 ניסתה רשימה עצמאית של מקדסים צעירים להתמודד בבחירות ונתקלה בהתנגדות עזה של פעילי פת"ח. אלה התנכלו להם ואיימו על חייהם וחיי משפחותיהם, וגם הם ויתרו על ההתמודדות.

דוגמאות אלו מלמדות לכאורה כי הסיבה העיקרית לאי-השתתפותם של המקדסים בבחירות היא התנגדותה של הרשות הפלסטינית להצבעת פלסטינים בירושלים. אך יש בסיפור הזה שאלה לא פתורה הנוגעת לכוחות הביטחון הישראליים. מדוע השב"כ מאפשר לכאורה לאנשי הרשות הפלסטינית להלך אימים על מי שרוצה להשתתף כנציג בבחירות למועצה בירושלים? אם מועמד יהודי היה מאוים באותו אופן, הייתכן ששירותי הביטחון לא היו יודעים כיצד להסיר מעליו את האיום?^[7] גורמים בסביבתו של מוסא עליאן טוענים כי ביום הבחירות ב-98' הם התריעו בפני המשטרה כי נציגי הרשות הפלסטינית עומדים מחוץ לקלפיות ומצלמים את הנכנסים, אך המשטרה לא עשתה דבר בעניין. גם אם בעבר אפשר היה לטעון ששהשב"כ לא יכול למנוע את האיומים, ב-2018 אין ספק שישראל יכלה לעשות יותר כדי לשמור על ביטחונם של המועמדים. לנוכח עובדות היסטוריות אלו, יש המאמינים כי כוחות הביטחון הישראליים והרשות הפלסטינית משתפים פעולה כדי למנוע מהמקדסים לממש את כוחם הפוליטי בעיר.

אך בהינתן השפעתה הנחלשת של הרשות הפלסטינית במזרח ירושלים, גם טענה זו מספקת הסבר חלקי בלבד. המקדסים הצעירים מציינים שלוש סיבות נוספות לפער בין הרצון לייצוג פוליטי ובין היעדר הצבעה. האחת היא חוסר אמון במערכת הישראלית ופקפוק במידת הדמוקרטיה שלה. הסיבה השנייה היא שמקדסים רבים מצניעים את אזרחותם מתוך חשש כי ישלמו עליה מחיר חברתי, ומתוך כך הם חוששים להניף בגלוי את נס ההצבעה. הסיבה השלישית היא שבשל הבושה הנלווית במקרים רבים להתאזרחות, ובשל היעדרה של מנהיגות פלסטינית איתנה בירושלים שתסייע ליצור רשת חברתית ותחושת קולקטיב, עדיין אי-אפשר לבנות כוח פוליטי שישתמש ברעיון ההתאזרחות לקידום מטרותיו הלאומיות. התאזרחותם של פלסטינים מירושלים נושאת כיום משמעות בעיקר בעבור יחידים, ולמרות שיש לה השלכות על תפיסתם של המקדסים לגבי מעמד זהות, היא איננה כלי לשינוי חברתי קולקטיבי באוכלוסיית העיר.

בצל המלחמה חלה ירידה בכמות בקשות ההתאזרחות החדשות, אך עוד מוקדם לדעת אם מדובר בנסיגה זמנית או במגמה ארוכת טווח. על פי נתוני רשות האוכלוסין, מי שנדרש להשלים את תהליך ההתאזרחות ארוך השנים מגיע לשם כך ללשכות למרות המתח הפוליטי הרב. ייתכן שבעקבות המשבר נראה נסיגה בכמות המקדסים המבקשים להתאזרח בישראל, אך בהתחשב בכך שגם לפני המלחמה מקדסים לא חוו את מדינת ישראל כאוהדת, ייתכן גם שפלסטינים יחזרו לבקש להתאזרח בישראל. כך או כך, מגמת ההתאזרחות מוכיחה כי הגבולות הלאומיים והחברתיים גמישים מכפי שאנו נוהגים לחשוב. ראוי להתייחס לכך כאשר אנו בוחנים אפשרויות לעתידנו המדיני.

הערות שוליים

[1] † אמנון רמון, בהשתתפות יעל רונן, **תושבים, לא אזרחים: ישראל וערביי מזרח-ירושלים, 1967-2017**, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות, עמ' 322.

[2] † יש פערים בין מסדי נתונים שסופקו לחוקרים ולחברי כנסת בבקשות חופש מידע בנוגע לכמות המבקשים והמתאזרחים. ממסדי הנתונים השונים אמנם עולות מגמות דומות, אך ההבדלים ביניהם מקשים על דיוק ומעלים סימני שאלה לגבי מהימנות איסוף המידע הממסדי בנושא. אולם אלה הם הנתונים הזמינים, ובליט ברירה יש להיעזר בהם.

[3] † על פי נתוני משרד הפנים שנמסרו לח"כ מוסי רז ב-2022 בתשובה לבקשת חופש מידע, בשנים 2002-2022 הוגשו 16,573 בקשות ואושרו 6,314, כלומר 38 אחוזים מהן. חשוב לציין כי בקשה יכולה לכלול יותר מאדם אחד - משפחה של כמה נפשות המבקשת להתאזרח תגיש בקשה אחת. השוואה בין מספר המתאזרחים בשנים אלו ובין מספר הבקשות שאושרו מלמדת כי בכל בקשה נכללים 2.4 אנשים בממוצע, כלומר מספר האנשים שביקשו להתאזרח בתקופה זו עמד על כארבעים אלף.

[4] † עזרא ריבליס, "שר הפנים: ערביי מזרח ירושלים זכאים לקבל אזרחות המדינה", **על המשמר**, 21.11.1968.

[5] † אלו הם נתוני משרד הפנים שמסרה לידי ראשת המשרד באוקטובר 2020 בנוגע למי שקיבלו אזרחות; אך אין תיעוד של מספר המבקשים. על פי הנתונים שנמסרו לח"כ מוסי רז ב־2022, בשנים 1970–1974 התאזרחו כ־3,700 תושבים.

[6] † בבחירות שנערכו בסמוך לכיבוש ירושלים, גורמים פוליטיים מפלגתיים ישראלים השתדלו להביא את תושבי מזרח ירושלים להצביע, והתוצאה הייתה שיעורי הצבעה ניכרים. מטרת המדינה הייתה להוכיח שהפלסטינים בירושלים מקבלים את ריבונות ישראל (אך יש מי שטען שהמטרה האמיתית הייתה מפלגתית). לאחר הבחירות נטען כי תושבי מזרח ירושלים חשבו שההצבעה היא תנאי להישארותם בעיר, ועדויות שנגבו בעל־פה מפקידים ישראלים מאששות כי שמועות הופצו במתכוון כדי להפחיד את התושבים ולדרבנם להצביע. כשתושבי מזרח ירושלים הבינו שההצבעה איננה תנאי להישארותם, שיעור ההצבעה בקרבם ירד מאוד.

[7] † בניגוד לאיומים על מועמדים לרשויות מקומיות בתוך גבולות 48', שמקורם בארגוני פשיעה, במזרח ירושלים האיום הוא מטעם זרועות של הרשות הפלסטינית, שהשב"כ מכיר היטב ומקיים עימן קשרים ושיתופי פעולה.

נתן אודנהיימר הוא סופר, יוצר דוקומנטרי ועיתונאי, זוכה פרס פוליצר לשנת 2024 כחלק מצוות ה"ניו-יורק טיימס" לסיקור המזרח-התיכון.
